

13. Уфимцева А.А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики / А.А. Уфимцева. – М.: Знание, 1986. – 240 с.
14. Феоктистова Н.В. Формирование семантической структуры отвлеченного имени (на материале древне-английского языка) / Н.В. Феоктистова. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1984. – 184 с.
15. Чернейко Л.О. Лингвофилософский анализ абстрактного шимени / Л.О. Чернейко. – М.: Либриком, 2010. – 320 с.
16. Phillips K. C. Language and Class in Victorian England / Kenneth C. Phillips. – Oxford; New York, 1985. – VIII, 190 p.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Рекреації // “Бу-Ба-Бу” / Ю.Андрухович, О.Ірванець, В.Неборак: Вибрані твори: поезія, проза, есеїстика; авторський проект, упоряд. бібліограф. відомості та прим. Василя Габора. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2008. – 392 с.
2. Бажан М. Зустріч на перехресній станції. Розмова трьох / М.Бажан // Українське слово. – К., 1994. – С. 49.
3. Білий Д. Басаврюк ХХ / Д.Білий // Літературно-мистецький альманах “Кальміус”. – 1999. – №2 (6).
4. Гримич М. Егоїст / М.Гримич. – К.: Дуліби, 2006. – 319 с.
5. Гретковська М. Метафізичне кабаре / М.Гретковська. – Харків: Фоліо, 2005. – 127 с.
6. Денисенко Л. Кавовий присмак кориці: роман / Л.Денисенко. – К.: Нора-Друк, 2007. – 208 с.
7. Загребельний П. Гола душа: роман / П.Загребельний. – Харків: Фоліо, 2003. – 253 с.
8. Загребельний П. Південний комфорт: роман / П.Загребельний. – К.: Радянський письменник, 1988. – 301 с.
9. Кобилянська О. Вибрані твори / О.Кобилянська. – К.: Інтеллект – Арт, 2008. – 431 с.
10. Роздобудько І. Амулет Паскаля / І.Роздобудько. – Харків: Фоліо, 2007. – 189 с.
11. Роздобудько І. Дві хвилини правди: роман / І.Роздобудько. – К.: Нора-Друк, 2008. – 248 с.
12. Уварова Н. Коли настане весна: драма / Н.Уварова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://chtyvo.org.ua>.
13. Франко І. Перехресні стежки: повість / І.Франко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://storinka-m.kiev.ua/product.php?p_id=2907

УДК 811.161.2: 821.161.2 – 3.09 “18/19”

МОВНА ВВІЧЛИВІСТЬ УКРАЇНЦІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ У ТВОРАХ МАРУСІ ВОЛЬВАЧІВНИ

Журавльова Н.М., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті на матеріалі творів Марусі Вольвачівни розглядаються етикетні фразеологічні звороти та етикетні лексеми, які служили засобом вираження мовної чемності слобожан у кінці ХІХ й на початку ХХ ст.

Ключові слова: етикетний фразеологізм, етикетна лексема, інтенсифікатор поштивості, соціально маркований, ментально маркований, мовна ввічливість.

Журавлева Н.Н. ЯЗЫКОВАЯ ВЕЖЛИВОСТЬ УКРАИНЦЕВ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX СТ. И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАРУСИ ВОЛЬВАЧИВНЫ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье на материале приведенных Маруси Вольвачивны рассматриваются этикетные фразеологические обороты и этикетные лексемы, которые служили средством выражения языковой вежливости слобожан в конце XIX и в начале XX ст.

Ключевые слова: этикетный фразеологизм, этикетная лексема, интенсификатор учтивости, социально маркированный, ментально маркированный, языковая вежливость.

Zhuravloyva N.M. LANGUAGE POLITENESS OF THE UKRAINIANS AT THE END OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY AND IT'S REFLECTION IN THE WORKS OF MARUSYA VOLVACHIVNA / Zaporizhya National University, Ukraine.

The article is devoted to the etiquette phraseological units and words, used in the works of Marusya Volvachivna. They were used as means of the language politeness expression of the Slobozhan region residents at the end of the 19th – beginning of the 20th century.

Key words: etiquette phraseological unit, etiquette word, the intensificator of the politeness, mentally marked, socially marked, language politeness.

Проблема віддзеркалення мовної поштивості жителів Слобожанщини першої половини XIX ст. у творах Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, написаних українською мовою, уже була предметом нашого дослідження [4]. Однак на сьогодні в українському мовознавстві відсутні роботи, в яких би розглядалися етикетні мовні одиниці, якими послуговувались слобожани в кінці XIX й на початку XX ст. У статті ставимо за мету проаналізувати вербально-етикетні засоби вираження мовної чемності, які знайшли відбиття в творах незаслужено забутої української письменниці Марусі Вольвачивни.

Важливим засобом вираження мовної поштивості українців у кінці XIX й на початку XX ст. були традиційні вирази, вживані в комунікативній ситуації вітання. Серед них перш за все слід назвати етикетний фразеологічний зворот, який мав відтінок розмовності *здоров (здорова, здорові) [був (була, були, будь, будьте і т. ін.) з неділею (з понеділком, у хату і т. ін.)* [11 (3), с. 546], який у XIX ст. був високочастотним засобом вираження мовної ввічливості. Така усталена вітальна формула у творах Марусі Вольвачивни, як правило, поєднувалася зі звертанням, внаслідок чого вираз ставав етикетно-ввічливим: *“Здорова була, батькова дочка, що ти нам скажеш?”* [10, с. 197]; *“Здорові були, панове!”* [10, с. 98]; *“Здорові, куме!”* [10, с. 283]. Якщо вітальний фразеологічний зворот сполучався зі звертанням, вираженням величанням на ім'я та по батькові, то таке утворення набувало шанобливого забарвлення: *“Здорові були, Яків Ничипорович!”* [10, с. 238]; *“Здоров, Вакуло Павлович!”* [10, с. 239].

Як показує матеріал дослідження, етикетно-гречні вітальні вирази були частотним засобом вираження мовної гоноративності, а це дає право стверджувати, що саме велич, за влучним висловом П.А. Загребельного, є “домінантною рисою української душі”. Як Г.Ф. Квітка-Основ'яненко, так і Маруся Вольвачивна показують, що на ім'я та по батькові в XIX й на початку XX ст. українці звертались не лише до дорослих, поважних осіб, але й до парубків та дівчат [див.: 4]. Народнорозмовна етикетно-ввічлива вітальна формула іноді в умовах певного контексту сприяла створенню жартівливого ефекту, як, наприклад, в уривку з драми “На великому шляху”, де молодий парубок Панкрат, лісничий, вітається з молодою вдовою Катрею: *“Панкрат. Здорові були, з неділею будьте здорові. (Здійма шапку). Катря (жартливо). Здоров, чорнобров! Давно ми з тобою бачились, як у горосі та й досі”* [10, с. 226]. З метою посилення мовної поштивості вітальна форма *здоров* у мовленні слобожан нерідко повторювалася: *“Здоров, сину, здоров!”* [10, с. 207]; *“Здоров, здоров, куме!”* [10, с. 263]; *“А, здоров, Панкрат, здоров!”* [10, с. 251]. Ефект посиленої мовної ввічливості досягався й тоді, коли традиційний вітальний вираз *здорові були*, ускладнений звертанням чи пошанною займенниковою формою, сполучався з полісемічною усталеною формулою *бувай (будь, бувайте, будьте, іди, зоставайся, ходи і т. ін.) здоров (здоровий, здорова, здорові)* [11 (3), с. 546]. “Словник української мови” зазначає, що етикетний фразеологічний зворот *бувай здоров* є усталеною формулою, яка вживається при прощанні. Проте, як показує письменниця в своїх творах, цей традиційний вираз у мовленні українців міг вживатися й у ситуації вітання та виконувати роль чемного побажання, сполучаючись при цьому зі словами – назвами днів тижня, а отже, був полісемічним. Напр.: *“Здорові були, тітусю, з вівторком будьте здорові!”* [10, с. 187.]; *“Здорові були вам, з п'ятницею будьте здорові”* [10, с. 196]; *“Здорові були, дядьку, з суботою будьте здорові”* [10, с. 214]; *“Здорові були, дядечку, з неділею будьте здорові!”* [10, с. 224]. Тлумачний словник української мови зазначає, що іменникові форми з *вівторком, з неділею* і т.д. поєднуються з вітальним етикетним фразеологізмом *здорові були*, тоді як матеріал дослідження показує, що названі мовні елементи входили до складу традиційного полісемічного виразу *будьте здорові*. Подібне явище спостерігаємо й у творах Г.Ф. Квітки-Основ'яненка [Див.: 4, с. 25]. Звідси виходить, що словникова стаття явно потребує уточнення.

У мовленні слобожан засобом вираження поштивості при вітанні вдень або ввечері виступали етикетні фразеологізовані словосполучення *добрий вечір вам у хату, добри вечір вам, добридень вам*, які в тлумачному та фразеологічному словниках відсутні. Правда, “Словник української мови” фіксує етикетні

утворення *добровечір* і *добридень*, але вважає їх вигуками й подає такі дефініції: “*Добровечір*, виг. Уживається як привітання ввечері; добрий вечір” [11 (2), с. 321]; “*Добридень*, виг. Уживається як привітання вдень, добрий день” [11 (2), с. 321]. Напр.: “*Прибігла ото вона до діверя та й каже: “Добровечір вам!”*” [10, с. 107]; “*Коли се знов застукотіло та й каже: “Добровечір вам у хату!”*” [10, с. 110]; “*Коли се слухає, хтось застукотів у вікно та й каже: “Добридень вам, чи ви вже повставали?!”*” [10, с. 116]. Інколи народнорозмовні поштиві привітання *здорові були, добридень вам* та інші у мовлення українців супроводжувалися етикетним питальним реченням *чи це ви живі, кріпкі?* Напр.: “*Біля криниці зустріла свою куму й ласкаво її привітала: – Добридень вам, кумасю! – Чи ви ще живі, кріпкі, кумонько?*” [10, с. 96]. “*Здорові були, дядечку, чи це ви живі, кріпкі?*” [10, с. 215]; “*Здорові були, куми. Чи це ви живі, кріпкі?*” [10, 263].

Тлумачний словник фіксує етикетне утворення *живий і здоровий; живий-здоровий; жив і здоров*, але не вказує, що це фразеологічний зворот; “Фразеологічний словник...” етикетне словосполучення *живий і здоровий (жив і здоров)* вважає фразеологізмом. В обох словниках усталений вираз *живий і здоровий* має таку дефініцію: “Усе благополучно, усе в порядку в кого-небудь” [12, с. 291]; [11 (2), с. 524]. На етикетну семантику цього традиційного виразу обидва словники не вказують. Регіональним етикетним питанням *чи дужі?* поширюється усталене привітання при зустрічі знайомих, родичів і в мовленні гуцулів [Див.: 9, с. 120].

У комунікативній ситуації вітання засобом вираження мовної поштивості в творах Марусі Вольвачівни виступала й етикетна лексема *зрастуй (зрастуйте)*, яка разом зі звертанням чи звертальною формулою утворювала етикетно-ввічливу чи етикетно-гречну моделі: “*Зрастуйте, Порфирію Никаноровичу!*” [10, с. 147]; “*Зрастуйте, чесна компанія!*” [10, с. 247]; “*Зрастуйте, добродію!*” [10, с. 275]; “*Зрастуйте, Борис Петрович!*” [10, с. 285].

Разом з тим письменниця показує, що поряд з традиційними етикетними фразеологізмами та етикетними лексемами, вживаними при вітанні, слобожани іноді послуговувалися й соціально маркованими діалектними утвореннями, русизмами з походження, “що потрапили в слобожанські говірки внаслідок безпосередніх міжмовних контактів з суміжних російських говірок...” [2, с. 77]. Такою поштивою одиницею, утвореною в результаті мовної інтерференції, був соціально маркований діалектний усталений вираз *моє (наше) поштеніє*, який є калькою російського етикетного фразеологічного звороту *наше (моё) вам почтение*. У “Толковом словаре русского речевого этикета” А.Г. Балакая цей полісемічний фразеологізм має таку етикетну семантику: “Форма ввічливого чи жартівливого, переважно чоловічого, привітання й прощання” [1, с. 351]. Напр.: “*Моє поштеніє, Порфирій Никанорович!*” [10, с. 159]; “*Моє поштеніє, Онисія Юхимовна!*” [10, с. 285]; “*Наше поштеніє, Ганна Петровна!*” [10, с. 164]. Іноді до соціально маркованого вітального виразу додавалось етикетне питання *як живе, можете?*, яке є калькою російського утворення й відсутнє в українських тлумачному та фразеологічному словниках. Напр.: “*Моє поштеніє, Ганна Петровна! Як живе, можете?*” [10, с. 149]; “*Моє поштеніє, Яків Ничипорович, Як живе, можете?*” [10, с. 211]; “*Здорові були, паночко, як живе-можете?*” [10, с. 207]. “Толковый словарь русского речевого этикета” А.Г. Балакая фіксує етикетне питання *як живёте-можете (живёшь-можешь; живётся-можетя)?* [1, с. 198]. При цьому автор словника зазначає, що такі етикетні питання, які мають багато стилістичних варіантів, вживаються, як правило, після привітання й служать знаками уваги до адресата, засобом встановлення мовленнєвого контакту й не вимагають довгої відповіді. Відповіді нерідко такі ж стереотипні, як і самі питання, і теж є своєрідними знаками мовленнєвого етикету. Традиційно в російському спілкуванні на подібні питання не слід відповідати занадто емоційно, а тим більше розповідати про свої успіхи [1, с. 197-198].

Важливим екстралінгвальним фактором як епістолярної, так і мовної ввічливості українців є етнопсихологічний. Тому-то зовсім не випадково в численних етикетних фразеологічних зворотах й етикетних лексемах знайшли відображення такі риси української ментальності як милість і ласка [Див.: 6; 8].

Частотним засобом вираження ввічливого запрошення в творах Марусі Вольвачівни виступав ментально маркований етикетний фразеологізм *милості просимо* та його діалектний варіант *милості прося*: “*Милості просимо до хати, панове*” [10, с. 153]; “*Милості прося, Вакула Павлович!*” [10, с. 211]; “*Одвідайте хліба-солі, милості просимо, не тишайтесь*” [10, с. 234]; “*Милості просімо, панове, і до нашого хліба-солі*” [10, с. 234]. “Словник української мови” фіксує ментально маркований етикетний фразеологічний зворот *милості прошу (просимо)* та вказує на його етикетне значення: “Уживається як ввічливе запрошення” [11 (4), с. 704].

Важливим засобом вираження шанобливої мовної ввічливості слобожан іноді виступав етикетний гречний титул *ваша милість*, який використовувався замість пошаних займенникових форм *вам, вас*: “*Се так точно, я получив папіру і зараз дав знати вашої милості, пане голова*” [10, с. 246]; “*Я до вашої милості проситися у найми*” [10, с. 300]; “*А я оце, кажусь, хотів було завтра їхати до вашої милості, а вас ось Бог послав*” [10, с. 267]. У тлумачному словнику української мови ментально маркований етикетно-гречний

фразеологізм *Ваша (твоя, його, її, їх) милість (милість)* має помітку “застарілий” і таку етикетну семантику: “Уживається в шанобливому звертанні підлеглої особи, а також при вказівці на третю особу” [11 (4), с. 704]. У “Фразеологічному словнику української мови” цей етикетний традиційний вираз має дещо ширше коло етикетних значень: “**Ваша (їх) милість (милість), заст.** 1. Шанобливе називання кого-небудь; ви, вони. 2. тільки *ваша милість (милість)*. Шанобливе звертання до поважної особи, до людини, що займає високе становище в суспільстві; високошановний” [12, с. 486].

У комунікативній ситуації подяки жителі Слобожанщини послуговувались етикетно-гречним фразеологічним зворотом, який має шанобливе забарвлення *спасибі за вашу милість*. Напр.: “**Спасибі, дядечку, за вашу милість, вік буду молитись за вас, що ви не цураєтесь бідної сироти**” [10, с. 301]. Глумачний та фразеологічний словники української мови ментально маркованого фразеологізму *спасибі за вашу милість* не подають.

При наполегливому проханні високочастотним інтенсифікатором мовної поштивості українців у кінці XIX й на початку XX ст. виступав соціально й ментально маркований діалектний усталений вираз *зділайте милість (милість)*, який мав шанобливий відтінок і був запозичений з російського мовного етикету. У “Толковом словаре русского речевого этикета” етикетний фразеологічний зворот *сделай/те милость* має таку етикетну семантику: “Інтенсифікатор увічливості, експресивності у складі формул прохання, запрошення, вибачення; те ж саме, що й *будь ласка*. В усному контактному спілкуванні може вживатися й без дієслова як самостійна формула прохання, коли її зміст зрозумілий адресату” [1, с. 243]. Напр.: “**Назар Карпович, зділайте милість, ідіть звідсіля!**” [10, с. 301]; “**Зділайте милість, не гакайте, кажуть вам, що гакання вийшло з моди, воно мені вже й так настоїдило слухати**” [10, с. 191]; “**Пришліте ж, зділайте милість, паночко, а то мені старшина надає добрих ляпасів**” [10, с. 190].

Соціально й ментально маркованим вважаємо й етикетний фразеологізм *зділайте божеську милість*, який є калькою російського усталеного виразу *сделай/те божескую милость*. А.Г. Балакай таке утворення називає експресивом, який має просторічну конотацію. Це формула настійного прохання до особи, яка займала високе становище в суспільстві. Соціально й ментально маркований діалектний фразеологічний зворот *зділайте божеську милість* як засіб вираження мовної поштивості в мовленні слобожан використовувався зрідка: “**Ви зділайте божеську милість, позичте мені на векселі хоч у пам'ять покійного мого батька, що він вас рятував у трудну годину**” [10, с. 271].

Крім діалектного, соціально й ментально маркованого виразу *зділайте милість*, як інтенсифікатор мовної увічливості в комунікативних ситуаціях прохання й вибачення в творах письменниці часто функціонував ментально маркований етикетний фразеологізм *будьте ласкаві (будь ласкаві)*, а також його розмовні фонетичні варіанти *будь ласков, будь ласків*, у яких знайшла відображення така етнопсихологічна риса української вдачі як ласкавість. Напр.: “**Скажіть, будьте ласкаві, панове, що тут у вас лучилось?**” [10, с. 251]; “**Скажи, будь ласків, добродію, де і яким побитом ти його знайшов?**” [10, с. 231]; “**Галю, будь ласкава, вийди завтра увечорі під гай до криниці, я буду тебе ждати**” [10, с. 170]; “**Будь ласков, не придивляйся до моїх очей. Чого б то я плакала?**” [10, с. 156]. Ментально маркований традиційний етикетний вираз *будьте ласкаві* наявний у реєстрі обох словників, але називається він не інтенсифікатором, а увічливим звертанням. “Словник української мови” подає таке визначення: “**Будь ласкавий; будь ласкав; будьте ласкаві** – чемне звертання при проханні” [11 (4), с. 451]. Подібну дефініцію знаходимо й у “Фразеологічному словнику...”: “**Ласкавий: будь ласкавий (ласкав)**. Усталена форма чемного звертання при проханні, запрошенні, пропозиції і т. ін.” [12, с. 417]. Однак з такими твердженнями, які містяться в обох словниках, погодитись важко, оскільки у тих реченнях, де вживався інтенсифікатор чемності *будьте ласкаві*, майже завжди було присутнє звертання або звертальна формула.

У мовленні слобожан ментально маркований етикетний фразеологічний зворот *будьте ласкаві* іноді зазнавав трансформації, поповнювався новими компонентами, тобто ставав ще й індивідуально маркованим: “**Кажіть, таточку, кажіть, будьте такі ласкаві. Я мушу чинити ваше жадання, – промовив син**” [10, с. 93]; “**Будьте так ласкаві, судариня, розкажіть мені, пожалуста, яку там ворожку на вокзалі жандарь зарештував, за якусь подушку чи що?**” [10, с. 139].

Ментально маркований усталений вираз *будьте ласкаві* як інтенсифікатор мовної увічливості в кінці XIX й на початку XX ст. був частотним і в етикетній ситуації вибачення: “**Та ні, пане голова, вибачайте, будьте ласкаві, а запевне сього не можна казати, що у нас вороги водяться**” [10, с. 247]. Якщо етикетна лексема *вибачайте* ускладнювалася не лише інтенсифікатором чемності, але й звертанням, вираженим величанням на ім'я та по батькові, то ментально маркований вираз набував шанобливого забарвлення й ставав етикетно-гречним: “**Вибачайте, будьте ласкаві, достоуважасяма Єпистимія Савишина, не всігда можна отлучиться з дому моїй особі...**” [10, с. 148]; “**Вибачайте, будьте ласкаві, Вакула Павлович!**” [10, с. 212]; “**Вибачайте, будьте ласкаві, Варвара Йосиповна, по ділам служби надо поспішити**” [10, с. 288].

Ласкавість як ментальна риса мовної ввічливості знайшла віддзеркалення і в етикетному фразеологічному звороті *спасибі за ласку*, який є лексичним синонімом до традиційного виразу *спасибі за вашу милість*. “Фразеологічний словник української мови” фіксує ментально маркований усталений зворот *спасибі за (вашу, твою) ласку* та вказує на його етикетну семантику: “Уживається для вираження вдячності за зроблене добро, виявлену увагу і т. ін.; дякую” [12, с. 846]. У творах Марусі Вольвачівни цей етикетний фразеологізм ускладнювався шанобливо-ввічливим або чемним звертанням, а іноді зазнавав і трансформації: “*Спасибі за ласку, Вакула Павлович, сідайте, будьте гость*” [10, с. 211]; “*Спасибі, свату, за хліб, за сіль і за добру ласку*” [10, с. 234].

Для вираження гречного прохання слобожани використовували етикетний фразеологізм *прошу покірно (покорно)*. “Словник української мови” вказує на етикетне значення цього виразу: “*Покірно прощу, заст. а) шанобливе звертання до кого-небудь із проханням або запрошенням*” [11 (7), с. 26]. Такий же етикетний фразеологізм знаходимо в “Толковом словаре русского речевого этикета” А.Г. Балакая: “*Покірно (покорнейше) прощу (Вас, тебя)*. Чемне прохання, запрошення” [1, с. 379]. Як бачимо, в російському мовному етикеті традиційний вираз *покірно прощу*, на відміну від етикету українського, не має відтінку шаноби й застарілості. Етикетна семантика шанобливо-ввічливого фразеологічного звороту *прошу покірно (покорно)* та його діалектного варіанту *просю покірно (покорно)*, уживаних слобожанами для вираження мовної поштивості в кінці XIX й на початку XX ст., була значно ширшою за ту, яку цей усталений вираз мав у російському та українському тлумачному словниках. Так, етикетно-гречний фразеологічний зворот *прошу (просю) покірно (покорно)* у мовленні українців XIX ст. виконував дві етикетні функції. По-перше, нерідко він виступав інтенсифікатором мовної ввічливості при запрошенні: “*Погана, брат, тобі рахуба лучилася. А усе-таки жаль, що жінки не привіз. Давай же вип’ємо за її здоров’я, що так дешево обійилась їй притча. Прошу покірно, викушайте*” [10, с. 265]; “*Просю покорно, викушайте та закусім, а тим часом і куми звернуться*” [10, с. 267]; “*А я ще кумасю й не частувала. І од мене треба випити. Викушайте, просю покірно*” [10, с. 274]; “*Спасибі, куме, просю покорно, сідайте до столу*” [10, с. 283]. По-друге, етикетно-гречний усталений вираз *прошу (просю) покірно (покорно)* нерідко становив у творах письменниці етикетну частину шанобливо-поштивого запрошення: “*Просю покорно до хліба-солі, сідайте до столу*” [10, с. 273]; “*Здрастуйте, Борис Петрович! Ви щось довго до нас не приходили. Просю покорно сідати до столу*” [10, с. 285].

У комунікативній ситуації подяки українці часто послуговувались етикетною лексемою *спасибі*, рідше – дієслівними словоформами *дякую, дякуємо*: “*Ні, спасибі, Йосипе, роздягатися я не буду, мені ніколи, а посидіти трохи я посидю*” [10, с. 267]; “*Прощавайте, господарко, дякуємо за хліб-сіль*” [10, с. 157]. З метою посилення мовної гоноративності етикетна лексема *спасибі* нерідко повторювалася: “*Спасибі, спасибі, що не забули обіцанки*” [10, с. 159]; “*Спасибі, куми, спасибі*” [10, с. 273].

Характерною рисою української поштивості (як епістолярної, так і мовної) було те, що фразеологізоване словосполучення *спасибі вам (тобі)* у XIX й на початку XX ст. було полісемічним і могло вживатися як для вираження подяки, так і як інтенсифікатор чемності у значенні етикетного фразеологічного звороту *будь ласка*: “*О Боже, який гарний, спасибі вам, таточку*” [10, с. 290]; “*Ні! – закричав Омелько. – Притягайте усіх, спасибі вам. Хай кажуть та диспут доводять*” [10, с. 100]; “*Аж вийди лишень до мене на часиночку, спасибі тобі, я маю тобі щось сказати*” [10, с. 116]; “*Та ні, братіку-лебедіку, дайте, спасибі вам, сьогодні, ми переміримо кислиці, то я зараз вам і принесу*” [10, с. 107].

Релігійність як одна з основних етнопсихологічних ознак українського менталітету знайшла відображення в численних етикетних фразеологічних зворотах, які здебільшого виконували роль інтенсифікаторів чемності [Див.: 5]. Фразеологізми-інтенсифікатори релігійного змісту часто вживались і в творах Марусі Вольвачівни. Так, при наполегливому проханні інтенсифікатором мовної ввічливості часто виступав етикетний фразеологічний зворот *ради Бога (Бога ради)*: “*Чуєси, п’яво, йди, Бога ради, геть од гріха із моєї хати, а то такого дам тобі потилишника, що й дверей достанеш*” [10, с. 271]; “*Розказувать довго, дядечку, про мое життя. А візьміть мене в найми, ради Бога, хоч на хліб та одежу*” [10, с. 300].

Для вираження ввічливої подяки зрідка в мовленні слобожан вживалися полісемічні етикетні фразеологізми *дай Боже здоров’я і поздоров Боже*: “*Спасибі тобі, дай Боже здоров’я, добродію, за добру раду*” [10, с. 231]; “*Ей, розпустила, поздоров Боже мого чоловіка, то й розпустила*” [10, с. 281]. Для побажання щасливої дороги українці здавна послуговувались етикетним фразеологічним зворотом з *Богом*, який у творах письменниці міг зазнавати трансформації, тобто ставати індивідуально маркованим: “*Ну, тепер з Богом, треба рушати в путь*” [10, с. 185]; “*Ну, тепер з Богом в дорогу!*” [10, с. 186].

Таким чином, українська мовна ввічливість кінця XIX – початку XX ст., яка віддзеркалилась у художньому стилі, є шанобливою й маркованою. Для її вираження використовувалися не стільки етикетні традиційні мовні одиниці, скільки соціально, ментально та індивідуально марковані етикетно-ввічливі, етикетно-гречні

фразеологізми й лексеми. Посиленню мовної поштивості українців часто сприяли звертання та повтор як стилістичний прийом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балакай А.Г. Толковый словарь русского речевого этикета: свыше 4000 этикетных слов и выражений / А.Г. Балакай. – М.: Астрель – АСТ – Транзиткнига, 2004. – 681, [7] с.
2. Бевзенко С.П. Из спостережень над мовою українських творів Г. Квітки-Основ'яненка / С.П. Бевзенко // Зб. тез доп. і повід. на респуб. наук. конф., присвяченій 200-річчю з дня народж. класика укр. літ. Г.Ф. Квітки-Основ'яненка. – Харків, 1978. – С. 76-78.
3. Богдан С.К. Скільки є в українців способів привітатись? / С.К. Богдан // Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С.К. Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
4. Журавльова Н.М. Засоби вираження ввічливості слобожан у творах Г.Ф. Квітки-Основ'яненка / Н.М. Журавльова // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць / За ред. Л.А. Лисиченко. – Вип. 11, ч. 2. – Харків: Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, Видавець Прокопенко Г.Є., 2003. – С. 15-27.
5. Журавльова Н.М. “Велич Вас, Боже, на кождім поступі” (фразеологізми ввічливості релігійного змісту в епістолярному стилі ХІХ – початку ХХ століття) / Н.М. Журавльова // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). – Вип. 7, Т. IV, ч. 1: Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2004. – С. 235-242.
6. Журавльова Н.М. “Щиро прихильний до Вашої милості” (Про милість як одну з етнопсихологічних ознак української епістолярної ввічливості) / Н.М. Журавльова // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк: РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – № 6. – С. 79-84.
7. Журавльова Н.М. Явища мовної інтерференції як етикетні одиниці епістолярної ввічливості ХІХ – початку ХХ ст. / Н.М. Журавльова // Східнослов'янська філологія: зб. наук. праць. Мовознавство. – Вип. 10. – Горлівка: ГДПШМ, 2006. – С. 105-115.
8. Журавльова Н.М. Про ласку як ментальну рису категорії ввічливості в східнослов'янських мовах / Н.М. Журавльова // Ю.Ф. Карський і сучасне мовознавство: матеріали ХІ міжнар. Карських читань (Ніжин, 18-19 вересня 2007 р.). – Ніжин – Гродно, 2008. – С. 54-56.
9. Журавльова Н.М. Відбиття регіональних мовних рис гуцульської поштивості у творчому доробку Марка Черемшини / Н.М. Журавльова // Вісник Прикарпатського університету. Філологія (мовознавство). – Вип. ХІХ-ХХ. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 118-121.
10. Маруся Вольвачівна – незаслужено забута українська письменниця: Вибрані твори / Маруся Вольвачівна. – К.: Наш час, 2008. – 376, [1] с.
11. Словник української мови: у 11 т. – К.: Наук.думка, 1971-1980 – Т. 2: Г-Ж. – 1971. – 550 [1] с. – Т. 3: З. – 1972. – 744 с. – Т. 4: І-М. – 1973. – 840 с. – Т. 7: ПОЇХАТИ-ПРИРОБЛЯТИ. – 1976. – 723 с. – Т. 8: ПРИРОДА-РЯХТЛИВИЙ. – 1977. – 927 с.
12. Фразеологічний словник української мови / [уклад.: В.М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук.думка, 1999. – 984 с.

УДК 81' 373.612.2

ФУНКЦІ СИНЕКДОХИ В ГАЗЕТНОМУ ТЕКСТІ

Зайцева В.В., к. філол. н., доцент

Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара

Досліджується функціональне навантаження синекдохи в газетному тексті.